

Багіров Сергій Рамізович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Принципи індивідуальної і солідарної відповідальності у багатосуб'єктних кримінальних правопорушеннях: чи можливе співіснування?

Principles of individual and solidary liability in multisubject crimes: is it possible to coexistence?

Учасники злочину, які спільно виконують об'єктивну сторону його складу, визнаються співвиконавцями. Відповідно до усталених положень теорії кримінального права дії суб'єкта злочину з матеріальним складом повинні перебувати у причинно-му зв'язку з наслідком, що настав. Це означає, що між діями кожного співвиконавця і результатом має бути встановлений причинний зв'язок, або, інакше кажучи, саме дії певного суб'єкта повинні бути причиною настання злочинного наслідку. Проте чи завжди є можливість достовірно це установити? Практика свідчить, що не завжди.

Наприклад, у справах про групові побиття, внаслідок яких настає смерть потерпілого, практика рухається таким чином. Смерть потерпілого ставиться в вину всім, хто його бив, на підставі доведення того факту, що конкретний учасник виконував об'єктивну сторону заподіяння тілесних ушкоджень. Встановити, хто саме завдав смертельного удару, не завжди можливо, тому наслідок ставлять у вину всім учасникам спільного побиття.

Дослідники інституту співучасті у злочині уже звертали увагу на це. Водночас за такої конструкції — відповідальність за спільний результат, а не за індивідуально вчинене — неодмінно постає питання про її відповідність принципу особистої (індивідуальної) відповідальності за вчинене.

Наведене ілюструє дуже давню і відому у теорії кримінального права проблему — як узгодити спільне заподіяння злочинного наслідку кількома особами з вимогою індивідуалізації відповідальності конкретного суб'єкта?

Спроби відповіді на це запитання наука кримінального права тривалий час розглядала в межах дискусії про солідарний чи індивідуальний характер відповідальності співучасників злочину. Наприклад, український криміналіст Л. Білогриць-Котляревський ще у 1896 р. обстоював підхід щодо солідарної відповідальності співучасників. Науковець зазначав: «Щоправда, солідарна відповідальність, на перший погляд, ніби суперечить провідному принципу кримінального права, що кожен відповідає лише за себе і за свої дії; але ця суперечність лише уявна, оскільки і тут кожен з учасників

відповідає лише за те, що він вчинив або безпосередньо, або через інших, з ким погодився діяти; вклавши свою волю у спільну волю, він у такий спосіб передбачений злочинний результат поставив у причинні відносини до свого “я”»¹.

У радянському кримінальному праві часто висловлювали критику щодо колективних форм відповідальності за співучасть і твердження про індивідуальний характер відповідальності співучасників. Водночас у подальших уточненнях позиції спостерігаються паростки концепції солідарної відповідальності. Наприклад, А. Зелінський зазначав: «Радянське кримінальне право заперечує колективну відповідальність за діяння, у вчиненні якого особа персонально невинувата. У цьому сенсі і за співучасті вина і відповідальність індивідуальні. Але кожен співучасник відповідає за всю спільно заподіяну шкоду, а не за її частину, оскільки його діяльність становила складову і необхідну частину злочину, що завдав цю шкоду. Загальний результат співучасті ставиться в вину кожному співучаснику як наслідок його дій»².

Дещо критично підходить до ідеї індивідуалізації відповідальності кожного співучасника американський знавець кримінального права Дж. Флетчер. Учений висловлює таку думку: «Прагнення диференційовано підходити до покарання кожного співучасника з урахуванням його ролі у вчиненні злочину одразу ж наштовхується на проблеми. Співучасть сама собою не є складом злочину. Нікого не можна притягти до відповідальності за абстрактну співучасть. Співучасник завжди бере участь у діях іншої особи або принаймні у злочині, який вчиняє група осіб. У цьому розумінні відповідальність за співучасть є похідною»³.

За співучасті спричинення загального для всіх наслідку виводиться з того, що діяння всіх співучасників складаються у таку собі загальну причину, яка і породжує спільний наслідок.

У зв'язку з аналізованим питанням заслуговує на увагу позиція вітчизняної дослідниці О. Кваші. З одного боку, вчена схиляється до теорії індивідуальної відповідальності співучасника, зазначаючи, що акцесорна теорія співучасті приводить до кваліфікації діяння одного співучасника залежно від діяння іншого, що не відповідає принципам кримінального права України. Як аргумент використовується посилення на кримінально-правовий принцип особистої відповідальності, який є відображенням конституційного принципу, відповідно до якого «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ч. 2 ст. 61 Конституції України)⁴. З другого боку, О. Кваша визнає, що і в Кримінальному кодексі України (далі — КК України) є положення щодо солідарної відповідальності, адже за ч. 1 ст. 30 організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювались його умислом⁵. Тобто доходимо висновку, що елементи концепції солідарної відповідальності містяться у

¹ Белогриц-Котляревский Л. С. Очерки курса русского уголовного права. Общая и Особенная часть. Лекции. Киев; Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1896. С. 175.

² Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Лекция. Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1971. С. 30.

³ Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юристъ, 1998. С. 460.

⁴ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 151.

⁵ Та само.

кримінальному законі, отже, законодавець не виключає можливості її подальшого використання.

Зіставляючи теорії акцесорної та самостійної відповідальності співучасників злочину, О. Кваша не погоджується із прибічниками системного підходу в тому, що має бути солідарна відповідальність співучасників, дії яких лише в сукупності утворюють склад злочину⁶. Однак ми тут вбачаємо дещо спірний момент у позиції вченої. Річ у тім, що вчена загалом підтримала системний підхід до теорії співучасті у злочині, доповнивши його своїм баченням структури співучасті. На нашу думку, дотримання системної теорії співучасті у злочині внутрішньо пов'язано саме з позицією солідарної відповідальності співучасників злочину, яка логічно впливає з інтегративних властивостей співучасті у злочині. Як зазначалося вище, сама О. Кваша не відкидає повністю як таку можливість солідарної відповідальності співучасників, зазначаючи, що положення відносно солідарної відповідальності містяться у ч. 1 ст. 30 КК України.

У науці кримінального права провідних країн світу — Німеччини, США тощо — уже запропонований більш гнучкий підхід до розв'язання цієї проблеми. Так, Дж. Флетчер стверджує: «Ми уже не розглядаємо вчинення злочину кількома особами виключно у межах поведінки окремих індивідів. Ми оцінюємо його як вчинене групою осіб, які взаємодіють з метою отримання злочинного результату, за який вони повинні розділити відповідальність»⁷. Далі науковець робить важливе зауваження, що і в німецькому праві діє принцип індивідуальної відповідальності, але водночас щодо співучасті визнається доктрина похідної відповідальності. «Ми не вбачаємо суперечності в тому, що право, ґрунтуючись на принципі індивідуальної відповідальності у цілому, відповідальність співучасників робить похідною від дій виконавця»⁸.

Незважаючи на деякі критичні зауваження щодо концепції солідарної відповідальності за співучасті у злочині, видається, що за аналогією її слід екстраполювати на необережне співзаподіяння шкоди. Раціональним підґрунтям цієї позиції є обставини певних кримінальних справ, в яких встановлення причинного зв'язку між індивідуальною поведінкою учасника і спільним результатом було неможливим⁹. У подібних ситуаціях коректно «спрацювати» може лише концепція солідарної відповідальності всіх «співзаподійників» за спричинення єдиного злочинного наслідку.

⁶ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 150.

⁷ Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юрист, 1998. С. 450.

⁸ Там само. С. 480.

⁹ Багіров С. Р. Феномен неможливості встановлення причинного зв'язку при необережному заподіянні наслідку кількома особами. *Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина*: матеріали круглого столу, 10 березня 2016 р. / за ред. В. М. Огаренко, Т. А. Денисової. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 7–10.